

i.e.d., professor Saleh Məmmədov
UNEC

TÜRK DÜNYASI PUL COĞRAFIYASI DİSBALANSI

Bu gün dünyada hadisə və proseslər çox sürətlə inkişaf edir, cəmiyyətdə dövlətlərimizin mövqeyini möhkəmlətmək üçün analoji tədbirlərin görülməsi

zərurəti yaranır. Qloballaşma və liberallaşma

dünya ölkələrinin qruplaşması, bəzi hallarda birləşməsi, digər hallarda isə ittifaqlarda mərkəzləşdirilməsi zərurətini yaradır. Belə olan hallarda yalnız və neytral qalmaq heç bir ölkəyə sərbəst fəaliyyət göstərmək üçün şans vermir. ABŞ yaranarkən C.Vaşinqton bütün ştatları bir federal dövlət ətrafında birləşdirmək ideyasını əsaslandıraraq qeyd etmişdir ki, biz bu gün bu ştatları birləşdirərək gələcəyə bir ümid yaradıırıq, əmin ola bilərsiniz ki, zaman gələcək insan cəmiyyəti Avropa ştatları birliyinin qurulmasının şahidi olacaq. Doğrudan da, tarix bunun şahidi oldu, Avropa ittifaqı quruldu və hal-hazırda uğurla fəaliyyətini davam etdirir. İttifaqlaşma digər ölkələr üzrə davam edir. Təkləndikcə problemlər və risklər də artır. Hər bir cəmiyyətin gələcəyini sakinlərin psixologiyası müəyyənləşdirir. Çünki cəmiyyətdə baş verən bütün hadisə

*Türk dövlətlərinin
ittifaqlaşması
və birliyə doğru
meyllənməsini
pul sisteminin
tənzimlənməsi və
beynəlxalq pul
coğrafiyasında
disbalansın aradan
qaldırılması ilə
başlamaq daha
məqsəduyğun
oldu*

və proseslər insanlar tərəfindən tənzimlənir. İnsanlar da bunların istiqamətləndirilməsini öz psixologiyasına uyğunlaşdırır. XXI əsr insan psixologiyası daha çox yaxınlaşmaya və birləşməyə meyllidir. İnsanlar artıq sərhəd-

gömrük və viza rejimlərindən bezmiş, hər kəs dünyanı özünə vətən görmək və sərbəst dolaşmaq hüququnu qazanmaq istəyir. Digər tərəfdən, 4-cü sənaye inqilabı, virtuallaşma və kütləvi rəqəmsallaşma fiziki sərhədləri aradan qaldırmışdır.

Ölkələrimizin yüksək sürətlə inkişafını təmin etmək üçün ciddi tədbirlər almaq lazımdır. Yüksək inkişaf isə birinci növbədə böyük investisiyalar və uyğun olaraq maliyyə resursları tələb edir. Dünya düzənində paradoksal vəziyyət alınıb: Sovet sistemi dağıldıqdan sonra mal bazarında qiymət və resursların bölgüsündə tarazlıq yaransa da, maliyyə və pul bazarlarında çox böyük qeyri-tarazlıq davam etməkdədir. Ömtə bazarlarında qiymətlər 20-30% amplitutunda fərqlənirsə, maliyyə və pul bazarlarında - (faizlər) 5-10 dəfə fərqlənir.

Əsas maliyyə və pul resursları inkişaf etmiş Qərbi dünyasında cəmləşmişdir, inkişaf etməkdə olan ölkələrimiz isə maliyyə qıtlığında boğulur. Ümumiyyətlə, dünya miqyasında pul coğrafiyasında ciddi haqsız natarazlıq var. Öz dövlətlərimizin, özümüzün pulu maliyyə

sisteminin düzgün qurulmaması səbəbindən Avropada, Amerikada saxlanılır. Məsələn, bütün sistem menecmenti Qərbi ölkələrə verilir, bütün rezervlər, valyuta rezervləri, bütün pullar isə ya dollar, ya da avro olaraq (və ya digər möhkəm valyutalarda) saxlanılır.

Cədvəl 1-də göstərilən məlumatları təsdiq edir ki, bütün inkişaf etmiş ölkələr böyük miqdarda borc hesabına bu səviyyəyə gəlib çatmışdır. Bu ölkələrin hamısında borcların, xüsusilə xarici borcların ÜDM-də payı olduqca yüksəkdir.

Əksinə, Türk dövlətləri kimi zəif inkişaf edən və ya üçüncü qrup ölkələrdə xarici borcların payı olduqca aşağıdır. Bu ölkələr öz zəngin ehtiyatlarını ölkələrində inkişaf mənbəyinə çevirə bilmir, bütün əlavə vəsaitlərini isə başqa ölkələrdə saxlayırlar. Pul kimin əlindədirsə, ixtiyar sahibi odur, pul hansı ölkənin ərazisində yerləşirsə, o ölkənin də inkişafına fayda verir. Nə qədər ki, pulun coğrafiyası sistemi dəyişməyib, belə haqsızlıqlar davam edəcək. İnkişaf etmiş Qərbi ölkələrində hazırda 40 trilyon dollara yaxın sərbəst pul vəsaitləri var və bu vəsaitlərin formalaşmasında ölkələrimizin ciddi rolu var. Valyuta ehtiyatlarının əsas həcmi Qərbi ölkələrində saxlanılır. Halbuki, ölkə içində maliyyə vəsaitlərinə böyük ehtiyac var. Pul qıtlığı bazarda aktivliyin söndürülməsi, işsizliyin yüksəldilməsi, istehsalın azalması deməkdir. Bunlar əsrlərlə isbata ehtiyacı olmayan aksioma, qanunauyğunluqdur. Bu hadisə və proseslər inkişaf etməkdə olan ölkələrin hamısına, eləcə də altı müstəqil Türk dövlətlərinə aiddir.

Dünya iqtisadiyyatında pul amilinin birtərəfli bir səmtdə toplanması prosesi davam edir və daha da güclənməyə doğru gedir. Dünyanın bank aktivlərinin 90%-i inkişaf etmiş ölkələrdə və buna doğru gedən

ÖLKƏLƏRİMİZİN YÜKSƏK SÜRƏTLƏ İNKİŞAFINI TƏMİN ETMƏK ÜÇÜN BİRİNCİ NÖVBƏDƏ BÖYÜK İNVESTİSİYALAR VƏ UYGUN OLARAQ MALİYYƏ RESURLARI TƏLƏB OLUNUR

Çində mərkəzləşdirilmişdir.

Top 100 bank siyahısına bir dənə də olsa, Türk dövlətləri bankı düşməmişdir. Sərbəst vəsaitlərin də 90%-i inkişaf etmiş ölkələrin payına düşür. Avropada və Şimali Amerikada toplam 40 trilyon dollar sərbəst pul vəsaiti toplanmışdır. Azərbaycanın isə toplam kredit resurslarının məbləği 110 milyard dollara yaxındır, amma istifadə səviyyəsi 10%-ə çatmır. 2022-ci ildə kreditlərin həcmi 20 milyard manatı keçməmişdir. Ölkənin öz şəxsi resurslarının 92%-i isə başqa ölkələrdə yerləşdirilmişdir.

Bütün Türk Dövlətləri isə xaricdən borc cəlb etmək, pul bolluğu yaratmaqda, ümumiyyətlə, finansallaşma sisteminin qurulmasında çox geri qalır və uyğun olaraq, heç biri əsas ümumiləşdirici inkişaf göstəricisi olan adambaşına düşən ÜDM həcminə görə orta dünya göstəricisinə çatıb bilməmişdir. Əgər adambaşına düşən ÜDM dünya üzrə orta hesabla 12284 dollar olmuşdursa, Qazaxıstan üzrə 10041 dollar, Türkiyə üzrə 9586 dollar, Azərbaycan üzrə 7700 dollar təşkil etmişdir.

Bunu nəzərə alaraq, Türk dövlətlərinin ittifaqlaşması və birliyə doğru meyillənməsini pul sisteminin tənzimlənməsi və beynəlxalq pul coğrafiyasında disbalansın aradan qaldırılması ilə başlamaq daha məqsəduyğun olardı. Türk dövlətlərinin valyuta ehtiyatları ittifaqının qurulması - zənn edirəm ki, 8 il bundan əvvəl belə bir ittifaq qurulsaydı, investisiyaların artımında, faizlərin düşürülməsində, real pul bolluğunun yaradılmasında və inflyasiyanın qarşısının alınmasında ciddi nailiyyətlər əldə etmək olardı. Belə bir ittifaqın yaradılması aşağıdakı qaydada mümkün olardı:

- İlkin olaraq 4 ölkənin (Azərbaycan, Qazaxıstan, Türkiyə, Türkmənistan) iştirakı ilə Valyuta ehtiyatları İttifaqının yaranması haqqında beynəlxalq konvensiyanı hazırlamaq və onu imzalamaq. Konvensiya bütün ölkələrə açıq ola bilər və tələbləri qəbul edən hər hansı başqa ölkə üzv ola bilər;

- Üzv ölkələr valyuta rezervlərinin bir qismini qarşılıqlı olaraq digər üzv ölkələrin mərkəzi banklarında saxlaya bilər (eyni məbləği həmin ölkədən öz mərkəzi bankında saxlamaq şərtlə);

- Həmin vəsaitlərin istifadəsi yalnız investisiyaların kreditləşməsinə və ciddi xəzinə nəzarətində həyata keçirilə bilər. İstifadə təlimatları da yalnız konvensiyanın tələblərinə uyğun hazırlanmalıdır.

CƏDVƏL 1. BEYNƏLXALQ PUL COĞRAFİYASININ XARAKTERİSTİKASI

N	Ölkələr	Xarici borclar, milyard USD	Xarici borcların ÜDM-də payı %	Valyuta ehtiyatları, milyard USD	Mərkəz banklarının uçot dərəcəsi
İnkişaf etmiş ölkələr və ya inkişaf etməkdə olan ölkələr					
1.	ABŞ	24351	104	243	4,75
2	Avropa Birliyi	16583	93	741	3,5
3	Böyük Britaniya	7620	243	183	4
5	Almaniya	6327	150	278	3,5
6	Niderland	3635	359	54	2,68
7	Yaponiya	5665	111	1226	-0,1
8	Lüksemburq	3730	4337	1191	2,89
9	İsveçrə	2171	268	851	1
10	Sinqapur	2514	663	396	3,79
11	Gürcüstan	22	116	4,8	11
12	Litva	45	68	03.avq	2,88
	Dünya (orta)	76560	79	12358	
1	Azərbaycan	14,6	19	58,4	8,5
2.	Türkiyə	443	54	108	8,5
3	Özbəkistan	17	25	36	15
4	Qazaxıstan	161	82	36	16,75
5	Türkmənistan	4,8	11	21	na
6	Qırğızıstan	9,2	102	3	13
İkinci və üçüncü qrup ölkələr					
1	Haiti	2,8	13	2,3	17
2	İran	08.avq	2	86	18
3	Fidji	1	20	01.yan	0,25
4	Əlcəzair	2,9	2	98	3
5	Rusiya Federasiyası	381	21	574	7,5
6	Uqanda	11	27	03.iyl	10
7	Braziliya	690	42	331	13,75

Mənbə: tradingeconomics.com, data.worldbank.org, wikipedia.org, statisticstimes.com, cbrates.com, theglobaleconomy.com

- Valyuta ehtiyatları ittifaqının yaradılması ilə yanaşı, üzv ölkələrin mərkəz banklarının uçot dərəcəsinin, emissiya həcmnin, inflyasiya səviyyəsinin bütün üzv ölkələr üçün məhdudlaşdırıcı parametrlərinin hər il razılaşdırılması proseduru da razılaşdırılmalıdır.

Belə bir tədbir nə verə bilər?

- Dünya maliyyə bazarlarında vəziyyət tam dəyişə və "maliyyə məhsullarının" qiymətlərini bərabərləşdirə bilər. Azərbaycanın (eləcə də digər üzv ölkələrin) kredit ehtiyatlarının həcmnin, artmasına gətirib çıxaracaq ki, bu da kredit faizlərinin bir neçə dəfə azalması deməkdir;

- Ölkələrimizin hər hansı ciddi bir böhranı risksiz aradan qaldırmasına və sürətli inkişafa nail

olmasına gətirib çıxara bilər. Məsələn, Azərbaycan bazarına vəsait daxil olması ciddi genişlənməyə və artıma səbəb olacaq.

- Bu, həm də valyuta və qızıl rezervlərinin saxlanılması zamanı meydana çıxan risklərin şaxələnmə yolu ilə, minimuma endirilməsinə səbəb olacaq, məhdudiyyətsiz inflyasiya, nəzarətsiz emissiya və süni devalvasiya riskləri aradan qaldırılacaq;

- Üzv ölkələrdə maliyyə bazarlarının ciddi inkişafına, bank aktivlərinin artmasına, finansallaşma indeksinin yüksəlməsinə, ÜDM-də onların payının tədricən Qərb ölkələri səviyyəsinə çatmasına və bütövlükdə maliyyə resurslarının Qərb ölkələrindən inkişaf etməkdə olan ölkələrə axışına səbəb olacaq.

Belə olan halda, valyuta ehtiyatları həm ciddi rezerv rolunu, həm də üzv ölkələrdə sürətli inkişaf üçün investisiya mənbəyi rolunu oynaya bilər.

UNEC

UĞURLU YOLUN BAŞLANGICI

www.unec.edu.az

AZƏRBAYCAN
DÖVLƏT
İQTİSAD
UNIVERSİTETİ

4 DİLDƏ
TƏHSİL VERƏN
UNIVERSİTET

Müasir təhsil standartları əsasında dünyanın aparıcı universitetlərinin təcrübəsindən yararlanaraq, innovativ və rəqabətqabiliyyətli mütəxəssislər hazırlayırıq. İqtisadiyyat və idarəetmə ixtisasları üzrə Azərbaycanın ən böyük universitetində təhsil almağın üstünlüklərindən faydalana bilər, ölkənin əksər nüfuzlu iqtisadçı alim və mütəxəssisləri ilə birgə karyera yönümlü müasir tədris və tədqiqat imkanı əldə edə bilərsiniz.

Elektron Universitet Modeli

Tam elektronlaşmış tədris prosesi ilə müasir və innovativ təhsil mühitindən yararlanı bilərsiniz!

Xüsusi təqaüd imkanı

600 və yuxarı bal toplayaraq UNEC-ə qəbul olan tələbələrə, əlavə təqaüd qazana bilərsiniz!

İkinci əlaçı təqaüdü

UNEC-in hər kurs üzrə ən çox bal toplayan 15 tələbəsindən biri olaraq, əlavə təqaüd qazana bilərsiniz!

Universitet Daxili İki Diplom (UDİD)

4 illik təhsil müddətində 2 ixtisas üzrə 2 diplom ala bilərsiniz.

Bakalavriat ixtisaslarımız

Maliyyə
Mühasibat
İqtisadiyyat
Statistika
Ekologiya
Sosial iş
Qida mühəndisliyi
Menecment
Marketing
Biznesin idarə edilməsi
Kompüter elmləri

İnformasiya texnologiyaları
İnformasiya təhlükəsizliyi
Kommunikasiya sistemləri mühəndisliyi
Dizayn
Dövlət və bələdiyyə idarəetməsi
Beynəlxalq ticarət və logistika
Ekologiya mühəndisliyi
Elektrik və elektronika mühəndisliyi
Maşın mühəndisliyi
Materiallar mühəndisliyi
Sənaye mühəndisliyi

Zaqatala filialı üzrə ixtisaslarımız

Maliyyə
Mühasibat
İqtisadiyyat
Dövlət və bələdiyyə idarəetməsi

Biznesin idarə edilməsi
Turizm işinin təşkili
Marketing
Menecment
İnformasiya texnologiyaları

UNEC tələbəsi ol!

Dünyanın nüfuzlu universitetləri ilə ikili diplom proqramlarına qoşul!

Mübadilə proqramlarının iştirakçısı ol!